

**MUNKAERŐPIACI
TÜKÖR
2000**

Az évkönyvsorozat szerkesztőbizottsága

FAZEKAS KÁROLY • igazgatóhelyettes, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont
KÖLLŐ JÁNOS • tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont
LAKATOS JUDIT • főosztályvezető, Központi Statisztikai Hivatal
LAKY TERÉZ • tudományos tanácsadó, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ
LÁZÁR GYÖRGY • osztályvezető, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ
NAGY GYULA • tanszékvezető, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem,
Emberi Erőforrások Tanszék
SZÉKELY JUDIT • igazgató, Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ

A kötet szerzői

DR. BÁNSÁGI GYÖRGY • Szociális és Családügyi Minisztérium
FAZEKAS KÁROLY • MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont
FERENCZI BARNABÁS • Magyar Nemzeti Bank
GALASI PÉTER • BKÁE Emberi Erőforrások Tanszék
GERGELY ZSOMBOR • MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont
KÉZDI GÁBOR • University of Michigan
LAKY TERÉZ • Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ
LAKATOS JUDIT • Központi Statisztikai Hivatal
KOLTAY JENŐ • MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont
KÖLLŐ JÁNOS • MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont
LÁZÁR GYÖRGY • Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ
LINDNERNÉ EPERJESI ERZSÉBET • Központi Statisztikai Hivatal
MEDGYESI MÁRTON • Társadalomkutatási Intézet Rt.
SÁNDOR ZSUZSA • MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont
SIK ENDRE • Társadalomkutatási Intézet Rt.
SZÉKELY JUDIT • Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ
SZIVÓS PÉTER • Társadalomkutatási Intézet Rt.
TÁNCZOS ÉVA • Szociális és Családügyi Minisztérium
TÓTH ISTVÁN JÁNOS • MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont

MUNKAERŐPIACI TÜKÖR 2000

SZERKESZTETTE
FAZEKAS KÁROLY

MTA KöZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
BUDAPEST © MM

A kiadó címe:
1112 Budapest, Budaörsi út 45.

A kiadvány megrendelhető:
Nyíri Józsefné, a kiadó címén (e-mail: nyiri@econ.core.hu)

A kötet az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatásával készült

© MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, 2000. Minden jog fenntartva

ISBN: 963 7388 990

Felelős kiadó: Koltay Jenő igazgató
Olvasószerkesztő: Révi Judit
Nyomdai előkészítés: socio-typo
Typográfia: Garamond, Franklin Gothic
Készült az ERFO Kft. Nyomdaüzemében
Felelős vezető: dr. Kovács Zoltán ügyvezető igazgató

TARTALOM

Előszó	9
Laky Teréz: A magyarországi munkaerőpiac jellemzői 1999-ben	13
1. Bevezetés	15
2. Demográfiai háttér	16
3. A foglalkoztatottság alakulása	17
4. A munkanélküliség	24
5. A gazdaságilag inaktívak	28
6. A keresetek	30
7. A munkaerőpiac területi különbségei	31
8. A foglalkoztatás növelésének esélyei	32
Közelkép. Bérek a politikai rendszerváltástól az ezredfordulóig	
Szerkesztette: Köllő János.....	35
1. Bevezetés.....	39
1.1. Az alapvető tények: reálbérek és kereseti egyenlőtlenségek (<i>Köllő János, Lindnerné Eperjesi Erzsébet</i>)	40
1.2. A megfigyelés torzításai	45
Átlagbér-emelkedés és bérinfláció: mit (nem) mérnek a publikált bérindexek? (<i>Ferenczi Barnabás</i>)	46
A vállalati béradatok torzításai (<i>Tóth István János</i>)	49
A vállalati és „önbevalláson” alapuló kereseti adatok eltérése (<i>Kézdi Gábor</i>)	55
2. A bérmeghatározás intézményei	58
2.1. A bérmeghatározási rendszer (<i>Koltay Jenő</i>).....	58
2.2. A bérmeghatározási gyakorlat – néhány közvetett megfigyelés (<i>Köllő János</i>)	67
3. Bérek a munkaerő főbb csoportjaiban	74
3.1. Nemek szerinti kereseti különbségek (<i>Köllő János</i>).....	74
3.2. Szelekciós torzítás: hatás a férfi-női kereseti különbségre (<i>Galasi Péter</i>).....	77
3.3. Iskolázottság és életkor szerinti különbségek: az „emberi tőke” átértékelődése (<i>Köllő János</i>)	80

3.4. Regionális kereseti és bérköltség-különbségek (<i>Köllő János</i>)	90
4. A gazdasági szektorok béralakulása	96
4.1. A versenyszféra ágazatai (<i>Köllő János</i>)	96
4.2. Tulajdoni szektorok (<i>Köllő János</i>)	100
4.3. Versenyszféra és költségvetés (<i>Kézdi Gábor</i>)	106
4.4. Informális gazdaság (<i>Sik Endre</i>)	113
5. Keresetek és jövedelmek	117
5.1. Kereseti és jövedelmi egyenlőtlenségek (<i>Szívós Péter, Medgyesi Márton</i>)	117
5.2. Torzítás a bérindexekben – a fogyasztás hatása (<i>Gergely Zsombor</i>)	128
6. Felzárkóznak-e a bérek is Európához? (<i>Ferenczi Barnabás</i>)	131
7. Jegyzetek	139
8. Hivatkozások	145
dr. Bánsági Györgyi: Jogszabályok és intézmények	149
1. A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény hatályba lépését megelőző időszak	151
1.1. A munkanélkülivé vált állampolgárok ellátása	151
1.2. Foglalkoztatást elősegítő támogatások	154
1.3. A munkanélküliekkel foglalkozó állami szervezet	161
1.4. A munkanélküliséggel kapcsolatos érdekegyeztetési mechanizmus	164
1.5. A munkanélküli-ellátások, valamint a munkanélküliség megelőzésére illetőleg csökkentésére irányuló támogatások finanszírozása	165
2. A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény által létrehozott munkanélküli ellátórendszer, foglalkoztatást elősegítő támogatások, valamint intézményrendszer és annak változásai	166
2.1. A törvény által bevezetett munkanélküli ellátások rendszere	168
2.2. A foglalkoztatási törvény által létrehozott támogatási rendszer	184
2.3. A foglalkoztatási érdekegyeztetés szervezete	203
2.4. A foglalkoztatást elősegítő támogatások és a munkanélküli ellátások finanszírozása	209
2.5. A munkaerőpiaci szervezet változásai	216
3. A munkanélküliség kezelése a szociális ellátórendszerben	220
3.1. Munkanélküliek jövedelempótló támogatása	221
3.2. Rendszeres szociális segély	224
Statisztikai adatok (<i>Statistical Data with English Subtitles</i>). Összeállította (<i>Edited by</i>): Fazekas Károly, Köllő János, Lakatos Judit, Lázár György, Székely Judit	227
1. Alapvető gazdasági mutatók (<i>Basic economic indicators</i>)	229
2. Népesség (<i>Population</i>)	231
3. Munkaerőpiaci részvétel (<i>Labour market participation</i>)	238
4. Foglalkoztatás (<i>Employment</i>)	244
5. Munkanélküliség (<i>Unemployment</i>)	257
6. Inaktivitás (<i>Inactive population</i>)	264

7. Bérek (<i>Wages</i>).....	266
8. Oktatás (<i>Education</i>)	271
9. Munkaerő-keresleti jelzőszámok (<i>Labour demand indicators</i>)	274
10. Regionális különbségek (<i>Regional inequalities</i>).....	277
11. Migráció és ingázás (<i>Migration and commuting</i>)	282
12. Nemzetközi adatok (<i>International comparison</i>)	284
Munkaerőpiaci kutatások. Válogatás magyarországi folyóiratok és kiadványsorozatok munkaerőpiaci tárgyú publikációiból, 1992–1999.	
Összeállította: Sándor Zsuzsa, Tánczos Éva	285
Teréz Laky: Labour Market in Hungary – 1999	303
1. Demographic Background	306
2. The Development of Employment	307
3. Earnings	314
4. Unemployment	314
5. The Economically Inactive	318
6. Regional Discrepancies of the Labour Market	321
7. Employment Promotion Opportunities	322
Függelék. Táblázatok és ábrák jegyzéke	325

ELŐSZÓ

A kiadványt finanszírozó Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, a kiadó Közgazdaságtudományi Kutatóközpont és a szerkesztők reményei szerint egy évkönyvsorozat első kötetét tartja kezében a Tisztelt Olvasó.

Az elmúlt években jelentős előrelépés történt Magyarországon a munkaerőpiaci információs rendszer fejlesztésében és a munkaerőpiaci elemzés területén. Több olyan periodikus kiadvány jelenik meg, amely egy-egy időszakra vonatkozó különböző típusú munkaerőpiaci információkat tartalmaz. Nem utolsó sorban a bőséges információkra alapozva, a magyar munkaerőpiac különböző jellemzőit vizsgáló kutatások nemzetközileg is elismert eredményeket hoztak. Ezek azonban viszonylag szűkebb körben, esetenként csak intézeti kiadványsorozatokban, nem ritkán csak külföldi publikációkban váltak hozzáférhetővé.

Megítélésünk szerint Magyarországon nem csak szükséges, de ma már lehetséges is egy olyan szakmailag igényes kötet összeállítása és évenkénti közreadása, amely a rendelkezésre álló adatok és statisztikák, a különböző kutatási programok keretében születő elemzések alapján összegezi és egységes szerkezetben, áttekinthető formában, szélesebb kör számára hozzáférhetővé teszi a munkaerőpiaci folyamatok megértéséhez szükséges legfontosabb tényeket és következtetéseket.

A kiadvány hat fő részből áll:

1. Bevezető tanulmány a munkaerőpiac állapotáról

A kötet bevezető tanulmánya az előző év(ek) munkaerőpiaci folyamatait, a rövid és hosszú távú előrejelzések eredményeit minden évben nagyjából azonos szerkezetben tárgyaló, tömör összefoglaló elemzés. Az 1999-es év során láthattuk az első jeleit annak, hogy közel egy évtized után talán kedvezőbb irányt vesznek a munkaerőpiaci folyamatok: folytatódott a munkanélküliség csökkenése miközben a korábbi évek jelentős visszaesése után a foglalkoztatottak száma érzékelhetően növekedni kezdett. A tanulmány részletesen tárgyalja hogyan alakult a munkaerőpiac állapotát együttesen jellemző foglalkoztatottság, munkanélküliség és inaktivitás alakulását az 1990 és 1999 közötti időszakban. Bemutatja, hogy a foglalkoztatottság növekedése nem csupán a hagyományos munkahelyek számának bővülését, hanem jelentős részben a foglalkoztatáspolitikai eszközökkel támogatott és a rövid idejű, alkalmi munkavégzések számának növekedését jelenti. Bár az utóbbi években folyamatosan csökken a munkanélküliek száma, a saját elhelyezkedésüket reménytelennek látó úgynevezett passzív munkanélküliek száma nem mutat csökkenést. Az utóbbi időszakban egyre inkább előtérbe kerül a munkaképes korú inaktív népesség problémája. A tanulmány részletesen bemutatja e munkaerőpiaci csoport igen eltérő helyzetben lévő rétegeit, ráirányítva a figyelmet arra a félmillió magyar állampolgárra, akiknek a munkaerőpiacról való távolmaradását nem egészségi állapota, nem a gyermekgondozási ellátás igénybevétele, nem a tanulás hanem döntően a munkalehetőségek hiánya magyarázza.

2. Tematikus elemzés

A kötet Közelkép című fejezete az első alkalommal a bérekkel foglalkozik, a munkaerőpiac „árendszerének” átalakulását mutatja be a politikai rendszerváltástól az ezredfordulóig eltelt időszakban. Kiindulásképpen megállapítja, hogy a „transzformációs visszaesés” idején (Kornai János kifejezése) a reálbér más volt szocialista országokhoz képest szerény mértékben csökkent, miközben több tényező együttes hatására növekedett a termékegységre eső munkaerő-költség. Az 1995–96. évi stabilizációs intézkedések idején a reálkereset és a bérköltség egyidejűleg, jelentősen csökkent, ami a profitok növekedését vonta maga után és egyik megalapozójává vált a kilencvenes évek második felében megindult gazdasági növekedésnek – mely 1997-től kezdve már a reálbérek emelkedését is maga után vonta.

A rendszerváltás évtizedének másik meghatározó fejleménye a kereseti egyenlőtlenségek folyamatos, nemzetközi összehasonlításban rendkívül gyors növekedése volt. A különbségek elsősorban az ágazatokon belül – a különböző iskolázottsági csoportok illetve vállalat-típusok között – növekedtek. Az egyenlőtlenséget bizonyos fokig mérsékelte az egyének kereseti szintek közötti mozgása, ami Magyarországon – nemzetközi összehasonlításban – intenzívnek mondható. Ugyanakkor a kutatás felhívja a figyelmet, hogy a kereseti mobilitás kiegyenlítő hatása az átmenet elején volt a legerősebb, az idő előrehaladtával az éves kereseti rangsorok közötti korreláció erősödött, és gyakoribbá vált a „körbejárás” is, amikor a vizsgált személyek visszatértek abba a kereseti decilisbe, ahonnan egy időre kiléptek.

A relatív bérek átalakulása mögött meghúzódó folyamatokat vizsgálva a tanulmány mellett érvel, hogy – miközben kiépültek az ágazati illetve központi kollektív alkudozás jogi keretei – a bérek meghatározásában a vállalati döntések illetve kompromisszumok játsszák a főszerepet. A kialakuló kereseti arányok egyre élesebben tükrözik a vállalatok fizetőképességében illetve a dolgozók alkupoziójában meglévő különbségeket.

A kilencvenes évek végére a férfiak és nők közötti tiszta (ágazati és iskolázottsági különbségektől megtisztított) kereseti különbség jelentősen mérséklődött, a béraránlatok eloszlására vonatkozó elemzés szerint lényegében meg is szűntek. Az egyének közötti differenciálódás alapvetően az iskolázottság és az életkor (munkaerőpiaci tapasztalat) dimenzióiban ment végbe. Az iskolázottsághoz kapcsolódó kereseti hozamok növekedtek, ezen belül legnagyobb mértékben a szakmunkás-végzettséget illetve az érettségit elválasztó egy évnél többetlenek a piaci értéke nőtt meg. (A képzetlen és képzett munkaerő közötti bérkülönbség a versenyszférában nagyobb mint a költségvetési szektorban, és az informális gazdaságban – a kis számú megfigyelés szerint – nagyobb mint a formálisban).

Az életkor szerinti kereseti arányok a szocializmusban felhalmozott gyakorlati ismeretek leértékelődésére utalnak: különösen a diplomások esetében szembeűnő az idősebbek relatív keresetének csökkenése. A nagyvállalatokra vonatkozó kutatás azt mutatja, hogy a tőkeerős és termelékeny vállalatok fokozódó mértékben támaszkodnak fiatal és képzett munkaerőre, miközben az idős és képzett dolgozók magasabb részarányához kapcsolódó termelékenységi hozamok fokozatosan csökkentek. A rendelkezésre álló adatok alapján nem zárható ki, hogy ezt a folyamatot erősíti az átlagos fiatal és átlagos idős közötti különbséget az egyes esetekre kivetítő „statisztikai” diszkrimináció.

Ami a gazdasági szektorok közötti különbségeket illeti: az átmenet során – különösen a Bokros-csomag éveiben – romlott a költségvetési szféra dolgozóinak kereseti pozíciója, elsősorban olyan foglalkozási csoportokban, ahol a vállalati szektorba történő tömeges átlépésre nincs mód. A vállalati szektoron belül olyan ágazatokban süllyedtek a bérek a legnagyobb mértékben, melyeket egyidejűleg

jellemez erőteljes termékpiaci verseny és viszonylag kvalifikálatlan munkaerő: könnyűipar, építőipar, mezőgazdaság, egyes tercier ágazatok.

Az ágazatokon belül – az alapvető vállalati alkumodellek előrejelzéseinek megfelelően – erősödött a kapcsolat a keresetek és az elosztható vállalati jövedelem között. Az ágazati és méret szerinti összetétel különbözősége mellett alapvetően ezzel magyarázható a külföldi és belföldi vállalatok közötti kereseti különbség is: az évtized végén már nem mutatható ki olyan különbség a külföldi és belföldi tulajdonú cégek munkaerő-értékelési gyakorlatában, amely hasonló munkaerő-összetétel, tevékenységi kör, vállalatméret és termelékenység esetén eltérő bérszintet eredményezne.

Ugyancsak a helyi erőviszonyok szerepének fontosságát mutatja, hogy a dolgozók alkupozíciójában meglévő különbségek közvetlenül leképeződnek a keresetekben. A (helyi) munkanélküliségnek a keresetekre gyakorolt hatása nemzetközi mércével mérve még ma is erősnek mondható (noha gyengült a transzformációs visszaesést követő években).

A munkaerőpiac „árrendszerének” rugalmas átalakulása nélkül a piaccgazdaságra való áttérés minden bizonnyal vontatottabban folyt volna, a változások azonban nem minden tekintetben előlegeznek könnyű jövőt. Amennyiben sikerül fenntartani az intenzív tőkebeáramlást és a nyugat-európai-nál gyorsabb tőkeintenzitás- és termelékenység-növekedést (valamint folytatódik a forint reálfelértékelődése), akkor hosszabb távon a piac önműködése biztosítja a hazai és nyugati bérszintek közeledését. E téren állami beavatkozásra nincs szükség, sőt valószínű, hogy a piac szabadságának korlátozása fékezne a felzárkózás legfontosabb hajtóerőit: a külföldi tőke beáramlását, a tercier szektor bővülését és a gyors erőforrás-reallokációt.

Ugyanakkor látni kell, hogy a piaci erők – a bérdifferenciálódás végtelenségig nem tágítható korlátai között – nem feltétlenül vezetnek „jó” (magas foglalkoztatottsági szinttel párosuló) egyensúlyhoz. Az adatok arra utalnak, hogy a keresetek ugyan az ezredfordulón is alapvető módon befolyásolták a háztartások jövedelmeit, de egyes vizsgálatok a kereset-differenciálódás folyamatával párhuzamosan a jövedelem-differenciálódás lelassulását mutatják ki, ami negatív hatást gyakorolhat az alacsony jövedelműek munkakínálatára. A regionális foglalkoztatottsági különbségek lassú mérséklődését vetíti előre, hogy a régiók közötti bérköltség különbségek – a viszonylag nagy kereseti különbségek ellenére – szerények. Végezetül, a rugalmasan változó relatív bérek gyorsan és korrekt módon jelzik ugyan a piaci egyensúlytalanságokat, de ezek esetenként csak lassan vagy egyáltalán nem oldódhatnak: ilyenek az emberi tőke átértékelődése során keletkezett kereslet-kínálati egyensúlytalanságok.

A *Közelmép* tanulmányai röviden kitérnek a vállalati és egyéni béradatok elemzése során felmerülő módszertani problémákra is, melyeket figyelembe kell venni a változások értelmezésekor. A fejezetet az adatforrásokat illetve elemzési módszereket ismertető jegyzetek zárják.

3. A jogi, intézményi környezet

Ez a szintén tematikus fejezet a munkaerőpiac működését leginkább érintő jogszabályi és intézményi változásokat sorolja fel, értelmező jegyzetekkel kiegészítve. Készítője az idén azt a feladatot kapta, hogy foglalja össze a rendszerváltás óta eltelt időszakban a munkanélküliek ellátásához kapcsolódó jogszabályok és intézmények legfontosabb jellemzőit és változásait. Fontosnak tartottuk, hogy a sorozat indító kötetében ne csupán a most érvényben lévő illetve működő jogszabályok és intézmények bemutatását találja meg az érdeklődő hanem képet kapjon azok geneziséről az évek során bekövetkező változások okairól. Arra törekedtünk, hogy a rendszer egy-egy elemére vonatkozó ismereteket

viszonylag könnyen megtalálják az olvasók, ezért a tanulmány különböző témakörökhöz tartozó blokkjait azok tartalmára utaló tárgyszavakkal láttuk el.

4. Munkaerőpiaci statisztikák

A statisztikai blokk minden évben egységes szerkezetben ad információkat a rendszerváltás óta eltelt időszak alapvető gazdasági folyamatairól, a népesség, a munkaerőpiaci részvétel, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, az inaktivitás, a bérek, az oktatás, a munkaerő-kereslet, a regionális különbségek, a migráció, az ingázás jellemzőiről és néhány alapvető mutató nemzetközi összehasonlításáról.

5. Bibliográfia

A kötetben közreadjuk a Magyarországon megjelenő folyóiratokban és kutatóintézeti kiadványsorozatokban publikált, a magyarországi munkaerőpiac jellemzőivel foglalkozó fontosabb tudományos művek, szakpublikációk öt csoportra bontott jegyzékét. Az első csoportba soroltuk az általános közgazdasági és társadalomtudományi folyóiratokban megjelent műveket, melyek a munkaerőpiac működésével kapcsolatos jelenségeket viszonylag átfogóan és tudományos igényességgel tárgyalják – ezekről széles körű áttekintést próbálunk adni. A második csoportba a munkaügyi szakfolyóiratokból válogatott művek kerültek amelyek általában egy-egy részterület összefüggéseit vizsgálják. A harmadik csoportba soroltuk az egyéb szakfolyóiratokban megjelent cikkeket. Ezek többsége jó példa arra, hogy a munkaerőpiac kutatásában és leírásában milyen fontos szerepe van a jelenségek több tudományág kompetenciáját érintő vizsgálatának. A negyedik csoportban található azok a cikkek, melyek nem szakfolyóiratokban jelentek meg, de megítélésünk szerint a munkaerőpiac működése szempontjából fontos információkat tartalmaznak. Végül az ötödik csoport néhány kutatóintézeti kiadványsorozat tételeit tartalmazza. A munkaerőpiac kérdéseivel foglalkozók ezekből a sorozatokból viszonylag hamar, a folyóiratban vagy könyvben történő publikálás előtt értesülhetnek a kutatások legújabb eredményeiről.

6. A bevezető tanulmány angol nyelvű fordítása

A bevezető tanulmány lefordításával az volt a célunk, hogy annak és a statisztikai blokk angol nyelvű alcímeinek és fejléceinek segítségével a kötetet kézbe vevő külföldi olvasók addig is képet alkothassanak a magyarországi munkaerőpiac állapotáról, amíg az alaposabb tájékozódást lehetővé tevő teljes angol változat el nem készül.

* * *

A felelős kiadó és a szerkesztők köszönetet mondanak az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, a Központi Statisztikai Hivatal, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Emberi Erőforrás Tanszék, az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ, a Szociális és Családügyi Minisztérium, a Magyar Nemzeti Bank és a TÁRKI munkatársainak a szerkesztésben, illetve a részanyagok elkészítésében végzett munkájukért, a Munkaerőpiaci Alap Irányító Testületének, az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány Kuratóriumának a kiadvány anyagi támogatásáért.